

Rad poljoprivrednog dobra i zemljičaradničke zadruge u Kusatku od 1954. do 1969. godine

Rad se bavi analizom poslovanja poljoprivrednog dobra u selu Kusatku (kod Smederevske Palanke) od 1954. do njegovog pripajanja zemljičaradničkoj zadrugi u istom selu 1959. godine, kao i poslovanjem zadruga od 1959. do 1968. godine, kad je ona pripajena Zadružnom kombinatu „Jasenica”, s ciljem da se istraži položaj jedne poljoprivredne organizacije u uslovima socijalističke privrede u Jugoslaviji. Utvrđeno je da se poslovanje poljoprivrednog dobra i zemljičaradničke zadruge u Kusatku u velikoj meri poklapa sa stanjem opisanim u literaturi. Međutim, pojedini problemi koji su najpre poljoprivredno dobro, a potom i zemljičaradničku zadrugu pratili od osnivanja, poput nedovoljne posvećenosti higijensko-tehničkim merama, neraszmere stočarske i biljne proizvodnje, i visokog nivoa produktivnosti nisu ostali rešeni do kraja perioda kojim se ovaj rad bavi, u najvećoj meri kao posledica nedovoljne količine školovanih kadrova.

Uvod

Posleratni agrarni razvoj Jugoslavije, u zavisnosti od društveno-ekonomskih uslova, imao je u svom evolucionom kretanju različita obeležja, na osnovu kojih bi se agrarna politika mogla podeliti na četiri perioda: prvi započinje 1945. i traje do 1953. godine; drugi, iako započet dosta ranije, karakteriše niz mera donetih kao posledica Ustavnog zakona 1953. godine, u cilju

napuštanja administrativnog sistema upravljanja privredom i uključivanje u ekonomsku razmenu na tržištu; nastavak razrade ovog koncepta obeležio je treći, period same privredne reforme, koji započinje 1965. godine, a završava se 1971. godine usvajanjem ustavnih amandmana u cilju daljeg razvoja samoupravljanja i decentralizacije zemlje, čime započinje poslednji period agrarne politike u Jugoslaviji (Marković i dr. 1973: 7-9).

Nakon sukoba sa Staljinom 1948. godine, jugoslovensko rukovodstvo tražilo je alternativu sovjetskom modelu socijalizma, te je pronalazi u razvijanju samoupravnih odnosa. Tako je prvi celovit koncept iznet već 1950. godine u Zakonu o radničkom samoupravljanju, a tri godine kasnije donet je i Ustavni zakon koji je inkorporirao samoupravljanje. Sledeći veliki koraci urađeni u cilju produbljivanja samoupravljanja i izgradnje celovitog, integralnog društvenog sistema napravljani su donošenjem Ustava iz 1963. godine, Ustavnih amandmana iz 1971. godine i Ustavom iz 1974. godine (Bošković i Dašić 1977: 13-43).

Jedno od bitnijih obeležja jugoslovenske privrede u periodu nakon 1953. godine jeste ekstenzivna industrijalizacija i masovna deagrarizacija, tj. prelazak stanovništva, najčešće školovanog, sa sela u grad. Ukupan udeo poljoprivrednog stanovništva smanjio se sa 67% u 1948. na oko 50% u 1961. godini, dok ga je deset godina kasnije bilo oko 37%. Napuštanje poljoprivrede stimulisano je otvorenim mogućnostima socijalne mobilnosti, pri čemu je ključnu ulogu odigralo školovanje seoske omladine. Ovakvo stanje negativno je delovalo na poljoprivredu, s jedne strane apsorbovanjem velike mase seljačkog stanovništva od strane grada, ali i ostavljanjem na selu najneprosvećenijih i najkonzervativnijih (Puljiz 1988: 5-23).

Aleksandar Momčilović (1997), Velika Plana, Petra Bojovića 14, učenik 3. razreda, Gimnazija u Velikoj Plani

MENTOR: Dušan Marković, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Period između 1953. i 1956. godine obeležili su naponi jugoslovenskog rukovodstva da u što većoj meri poljoprivredu oslobodi sistema administrativne kontrole i po uzoru na ostale grane tadašnje privrede započne uvođenje sistema radničkog samoupravljanja. Prva i verovatno najvažnija mera bila je Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga, 30. marta 1953. godine. U njoj se naglašava kako seljačku radnu zadrugu zemljoradnici osnivaju i imovinske odnose u njoj utvrđuju samostalno. Sledeća mera doneta je januara 1954. godine – to je bila Uredba o zemljoradničkim zadrugama. Ona prihvata osnovne principe u vezi sa razvitkom seljačkih zadruga, ali najviše pažnje posvećuje opštim zemljoradničkim zadrugama (one koje se bave većim brojem delatnosti). Od tada one postaju organizatori niza ekonomskih delatnosti usmerenih na podizanje poljoprivredne proizvodnje. Iako su opšte zemljoradničke zadruge u periodu od 1953. nastavile da se bave i neposrednom poljoprivrednom proizvodnjom na zemlji koju su same posedovale ili koju su uzimale u zakup, sve više pažnje su posvećivale unapređivanju poljoprivrede na individualnim gazdinstvima. Pre svega su ulagale napore da pomognu individualne proizvođače nabavkom raznih vrsta reprodukcionog materijala neophodnog na selu, te su one u toku 1956. godine, kao i kasnije, proizvele ili nabavile i stavile na raspolaganje individualnim zemljoradnicima velike količine raznog semena, voćnih sadnica, kalemova, zatim veštačkog đubriva, sredstava za zaštitu bilja i stoke itd. (Vasić 1967: 255-266).

Krajem pedesetih godina započeto je sa novom agrarnom politikom, njene glavne odlike jesu jačanje društvenog sektora i uključivanje individualnih proizvođača u tržišne tokove, s ciljem da u organizaciji proizvodnje i plasmana robe učestvuje zadruga (Puljiz 1988: 5-24). Jedan od uzroka neproektivnosti agrarne politike jeste to što je obrazovanje poljoprivrednika ostavljano po strani. U selima Jugoslavije nije se pojavila značajna kategorija obrazovanih seljaka. Pravilo je bilo da oni koji se školuju napuste selo, što će biti problem koji će jugoslovensku poljoprivredu karakterisati do raspada države (Petak 2002: 459-484).

Šezdesete godine u Jugoslaviji bile su obeležene radikalnim napuštanjem administrativnog

socijalizma. Cilj je bio ukinuti partiji ulogu regulatora privrednog života koju je do tada imala, oživeti privredu i podvrgnuti je sopstvenim robno-novčanim zakonitostima u uslovima društvene svojine, odnosno uspostavljanje radničkog samoupravljanja. Reforma je zvanično objavljena jula 1965. godine, što postaje prvorazredni društveni zadatak (Marković i dr. 1973: 5-10). Suština reforme doživela je evoluciju u toku svoje realizacije, od shvatanja da njome treba rešavati tekuće probleme, pa do toga da ona nije privredni, već izrazito društveni proces. Nesumnjivo je, međutim, da su zadaci reforme bili i privredni i društveni (Šefer 1969: 12-17).

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se kompleksnoj problematici položaja seljaštva u socijalističkoj Jugoslaviji, na primeru poslovanja poljoprivrednog dobra i opšte zemljoradničke zadruge u selu Kusadak, pristupi sa dva gledišta – kako to definiše Ivan Cifrić u svom članku „Naše seljaštvo i njegov položaj u socijalizmu danas”, objavljenom u časopisu Praksis 1971. godine: jedno bi gledište obuhvatalo istraživanje i analiziranje socijalizma u seljaštvu i selu, a drugo seljaštva i sela u socijalizmu. Cilj ovog istraživanja bio je da, koristeći se metodologijom istorijske nauke, ispita aspekte rada, najpre poljoprivrednog dobra od 1954. do njegovog pripajanja zemljoradničkoj zadruzi u Kusatku 1959. godine, zatim rada zemljoradničke zadruge do pripajanja Zadrudnom kombinatu „Jasenica” 1968. godine, sa osvrtom na prvu godinu rada u okviru kombinata, u kontekstu političkih, društvenih i privrednih promena 1960-ih godina u Jugoslaviji.

Istraživanje je rađeno na osnovu arhivske građe Istorijskog arhiva „Veroslava Veljašević” iz Smederevske Palanke, u okviru fonda „Zemljoradnička zadruga 'Kusadak' Velika Plana”, uz konsultovanje literature.

Poljoprivredno dobro i zemljoradnička zadruga u Kusatku u uslovima socijalističke privrede

Kusadak je mesto koje se nalazi na desetom kilometru severozapadno od Smederevske Palanke. Svoju zadrugu kreditnog tipa selo je do-

bilo 1896. godine, ali se sa prijemom članova započelo se tek tri godine kasnije. Kreditna zadruga je poslovala, s različitim uspehom, i prestankom rada u vreme Prvog svetskog rata, sve do početka Drugog svetskog rata. U Kusatku je 1920. godine otvoren i drugi tip zadruge – zemljoradnička nabavljačka – međutim, ona nije uspevala ozbiljno da razvije svoju delatnost. Interesantno je pomenuti da je prva mlinarska zemljoradnička zadruga u Srbiji osnovana upravo Kustaku, febraura 1911. godine, međutim, ni ona nije ostavila veliki trag u razvoju privrede ovog mesta (Milić 1987: 11-12).

U prvim godinama nakon Drugog svetskog rata, tačnije 1948. godine, Kusadak broji 7 413 stanovnika, pet godina kasnije broj se povećava na 7 683, da bi 1970. dostigao cifru od 7 900 stanovnika (Milić 1987: 11-12). Seljačke radne zadruge na teritoriji Sreza jasičkog osnovane su tokom 1949. i 1950. godine, prema propisima Osnovnog zakona o zemljoradničkim zadrugama i prema Pravilima za seljačke radne zadruge koje je odobrio ministar Poljoprivrede FNRJ rešenjem (br. 6121 / III) donetim 19. marta 1949. godine. Seljačka radna zadruga „Bratstvo-jedinstvo” u Kusatku formalno je osnovana 31. aprila 1949. godine, a likvidirana krajem 1953. godine (Veljašević 1980: 93-95). Likvidacija je nastala kao posledica gore pomeutih mera o reorganizaciji seljačkih radnih zadruga koje su bile formirane po uzoru na sovjetske modele. Umesto seljačkih radnih zadruga, kao planirani nosioci poljoprivrednog razvoja osnivaju se zemljoradničke zadruge.

Poljoprivredno dobro „Kusadak” osnovano je 15. oktobra 1953. godine rešenjem Narodnog odbora sreza Jasičkog. Preduzeće je osnovano na delu imovine bivše Seljačke radne zadruge koja je iste godine rasformirana, na opštenarodnoj imovini i na imovini iz poljoprivrednog zemljišnog fonda koju je kasnije dobilo.

Poljoprivredno dobro posedovalo je uglavnom ratarske površine, što je uslovljavalo ratarsko-stočarski smer proizvodnje koji je preduzeće usvojilo još od svog osnivanja. S obzirom na postavke perspektivnog plana sreza za period do 1961. godine, kao i perspektivnog plana opštine i svoj perspektivni program razvoja do 1961. godine, poljoprivredno dobro nije razvijalo voćarstvo i vinogradarstvo. Poljoprivredno dobro

je 1959. godine pripojeno zemljoradničkoj zadrugi i istom selu, te u okviru nje posluje sve do pripajanja kombinatu „Jasenica”, početkom 1968. godine.

Perspektivni program razvoja preduzeća takođe je predviđao da se ratarska proizvodnja orijentiše u dva osnovna pravca, i to na proizvodnju kvalitetnog semenskog materijala i na proizvodnju krmnog bilja, u tolikim količinama da se obezbedi jaka krmna baza za intenzivno stočarstvo kao drugu osnovnu granu proizvodnje (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj 1957. godina: 1). Međutim, malo je informacija o unutrašnjoj organizaciji, poljoprivrednog dobra do pripajanja zadrugi u Kusatku. Od 1959. do 1968. godine na sednicama su skupština zadrugara i zadružni savet doneli veliki broj pravilnika koji su se ticali uređivanja unutrašnje organizacije i zadružnog života, poput novog tarifnog pravilnika, pravilnika o radnim odnosima, o nagrađivanju itd. Jedan od tih dokumenata pojavio se 1961. godine. Naime, krajem decembra donet je novi „Pravilnik o raspodeli čistog prihoda zemljoradničke zadruge u Kusatku”. U njemu se prvi put može naići na podelu zadruge po ekonomskim jedinicama. U cilju rentabilnije proizvodnje, ekonomičnijeg poslovanja i povećanja produktivnosti, radi stimulativnije raspodele čistog prihoda unutrašnja organizacija rada zadruge zasnivala se na sledećim ekonomskim jedinicama: Ekonomska jedinica za biljnu proizvodnju, Ekonomska jedinica za stočnu proizvodnju, Mlin, Veterinarska stanica i Ekonomska jedinica za zajedničke poslove (uslužna ekonomska jedinica) (IASP, ZZ „Kusadak”, Pravilnik 1961. godina: 1-3).

Ovakva podela u okviru ove poljoprivredne organizacije ostala je, s minimalnim ispravkama, i nakon ulaska zemljoradničke zadruge iz Kusatka u Zadružni kombinat „Jasenica” 1. marta 1968. godine, zajedno sa još nekoliko zadruga iz susednih sela (Veljašević 1980: 94).

Biljna i stočarska proizvodnja

Sa ozbiljnijom modernizacijom poljoprivredne proizvodnje i primenom agrotehničkih mera započeto je tek nakon prvog mehanizacionog osposobljavanja dobra. Tako je prvo korišćenje hibridnog semena zabeleženo u dokumentima toku 1957. godine, kada poljo-

privredno dobro nabavlja traktor i vršalicu sa priključnim mašinama. Tada je i prvi put eksperimentalno zasejano 3 hektara italijanske sorte pšenice „Autonomia” (ranije su sejane samo domaće sorte žitarica), odlučeno da se prestane sa sejanjem velikog broja biljnih kultura koje nisu bile ekonomski opravdane, ali je i primetno povećano korišćenje reprodukcionog materijala, što se može videti na primeru mineralnih veštačkih đubriva (tabela 1, IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj 1957. godina: 3-5).

Iako je od osnivanja poljoprivrednog dobra usvojen ratarsko-stočarski smer proizvodnje, ono je znatno veće rezultate ostvarivalo u ratarstvu. U prvih nekoliko godina stočarstvo je bilo gotovo potpuno zanemareno, a nesrazmernost između ove dve grane karakterisala je poslovanje preduzeća sve do pripajanja Zadržnom kombinatu (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj za 1957. godinu: 1).

Prvi ozbiljniji koraci, i kada je stočarstvo u pitanju, napravljeni su krajem 1957. godine. Prodajom je likvidiran zapat goveda koji je do tada posedovala zadruga, jer nije mogao ostvariti produktivnost dovoljnu da pokrije troškove koji su ulagani u proces proizvodnje (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj za 1957. godinu: 2). No, već u toku naredne godine, kako bi ublažila pomenute nesrazmernosti, zadruga nabavlja 30 priplodnih krava, čime su bili popunjeni kapaciteti štale (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj za 1958. godinu: 2).

Godine 1959. radilo se uporedo na razvoju obe primarne grane proizvodnje. Što se biljne proizvodnje tiče, preduzeće se suočilo sa problemom nepoverljivosti seljaka prema novoj sorti pšenice, iako je ona u praksi pokazala veće prinose. Takođe, u izveštaju narodnom odboru govori se o otvorenom neprijateljstvu pojedinih seljaka prema kooperantima (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj Narodnom odboru 2. jul 1959. godine: 1). Iste godine bilo je više uspeha u stočarskoj proizvodnji. Izvedeno je preko 400 svinja različite starosti i težine, uglavnom domaćih rasa, a zabeležen je u dva navrata i izvoz goveda (IASP, ZZ „Kusadak”, Molba za potvrdu 24. oktobar 1959; 3. oktobar 1959. godine). Najverovatnije kao posledica povećane stočarske proizvodnje, jula iste godine, veterinarska stanica, koja je do tada radila samostalno, prik-

ljučena ovom preduzeću (IASP. 1959. godine: 1). U narednom periodu, nakon povećanja obima stočarske proizvodnje, dobrih rezultata u toku 1959. godine, ali i pripajanja poljoprivrednog dobra zemljoradničkoj zadruzi u Kusatku, troškovi proizvodnje u stočarstvu bili su veći od planiranih, čemu je u velikoj meri doprineo veliki broj grla stoke koji je iziskivao dosta veću tehničku opremljenost i bolje pripreme (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj 1960. godine: 1-7).

Planirani prinosi uglavnom nisu ispunjavani – bez obzira na veliki broj mera koje su donešene u cilju smanjenja troškova proizvodnje, ova grana proizvodnje nije uspeła u potpunosti da ostvari rentabilnu proizvodnju do ulaska u kombinat „Jasenica” (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj 1961. godine: 1-18; Akcioni program 1965. godina: 2-3). Iako je svaki segment proizvodnje rentabilnije poslovao prve godine ulaska u kombinat, situacija sa biljnom proizvodnjom bila je malo drugačija od stočarske. U nju se i ranije više ulagalo i u okviru nje su neretko postizani izuzetno dobri rezultati. Ključni problemi koji omogućavali rentabilnu proizvodnju jesu nedostatak školovanog kadra, ali i nemogućnost da se napravi balans između mehanizacionog potencijala i obima proizvodnje, tj. površine. No, istraživanje se ne bavi daljim poslovanjem zadruge u okviru kombinata, te se ne može reći da li je ono bilo rentabilnije i na koji način se pristupalo rešavanju postojećih problema.

Mehanizacija

Kada se govori o primeni mašina na polju, trebalo bi naglasiti da je u prvo vreme ona bila prilično ograničena, zbog terena neočišćenog od žbunja, žila i panjeva (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj za 1957. godinu: 2). Narednih godina, rukovodstvo poljoprivrednog dobra nastavilo je da radi na povećanju mehanizacionog potencijala. Na ukupno 11 sednica, koliko ih je i savet održao u toku 1958. godine, razmatrana su i dalje otvorena pitanja nastavka izgradnje imanja, organizacije rada i procesa proizvodnje, međutim najveći problemi postavljali su pitanje mehanizacije i obezbeđivanja sredstava za učešće u nabavci, jer poljoprivredno dobro nije bilo u mogućnosti da obezbedi sredstva. Iako je u cilju poboljšanja mehanizacionog potencijala zadruge te godine izrađeno nekoliko elaborata na osnovu

kjih je rukovodstvo potraživalo različitu vrednost sredstava, nijedan nije ostvaren. Nabavljen je samo jedan traktor „Zadrugar dizel” sa osnovnim priključnim mašinama. Tako su nedostaci na polju tehničke opremljenosti preduzeća i u 1958. godini ostali nerešeni, ali ni oni koji se tiču organizacije rada i dalje nisu bili prevaziđeni (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj 1958. godina: 1-6).

Problemi koji se tiču mehanizacije nisu bili prevaziđeni ni nakon ujedinjenja zadruge i poljoprivrednog dobra. Međutim, oni nisu bili ograničeni samo na mogućnost opremanja potrebnim mašinama, već su se i ticali nemarnosti u odnosu prema postojećoj mehanizaciji, o čemu, između ostalog, svedoči i zapisnik inspekcije rada koja je redovni godišnji pregled zadruge izvršila sredinom aprila 1963. godine. U njemu se govori da su neke od mašina u radionici neobebeđene, dok se neke čuvaju pod vedrim nebom, gde su bile izloženi kiši i bržem propadanju (IASP, ZZ „Kusadak”, Zapisnik 16. i 18. aprila 1963. godine: 2). Ovakvo stanje delimično je potvrđeno u izveštaju inspekcije rada naredne, 1964. godine (IASP, ZZ „Kusadak”, Zapisnik 29. aprila 1964. godine: 3). Bilo je i slučajeva kada su radnici svojom nemarnošću dovodili u opasnost svoje i živote drugih ljudi. O ovome svedoči slučaj M. Ž. radnika zadruge, koji je januara 1964. godine, upravljajući motornim vozilom koje je bilo u vlasništvu zadruge, u pijanom stanju skrenuo sa puta i izazvao udes (IASP, ZZ „Kusadak”, Presuda Opštinskog suda u Smederevskoj Palanci K-136/64: 1).

Međutim, i pored svih problema koji su na polju modernizacije proizvodnje pratili poljoprivredno dobro i zadrugu, prinosi koji su u okviru ovih organizacija ostvarivani bili su znatno iznad onih koje su ostvarivali individualni proizvođači. Vremenom, stvorene su velike razlike u prinosima i između individualnih proizvođača, pre svega kao posledica različite primene agrotehnikе. Do pripajanja kombinatu, prva i jedina zabeležena mera koju je zadruga sprovedla u cilju prevazilaženja ovih razlika, na osnovu obaveštenja Odeljenja za privredu Skupštine opštine Smederevska Palanka avgusta 1964. godine, jeste primena odluke o obaveznoj minimalnoj primeni agrotehničkih mera na zemljištu privatnog vlasništva, tj. kooperanata. One su podrazumevale korišćenje hibridnog semena, oranje

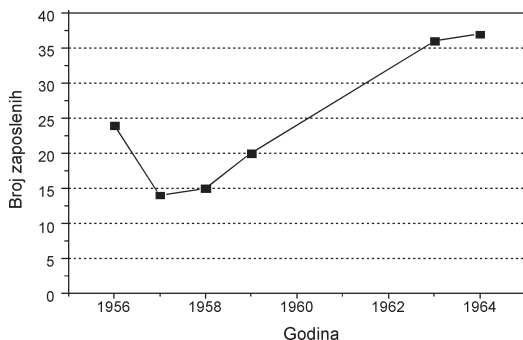
na dubini većoj od one koja se u praksi individualnih proizvođača najčešće primenjivala, upotrebu mineralnih đubriva i dr. (IASP, ZZ „Kusadak”, Obaveštenje Odeljenja za privredu br.6813/1, 1964. godine: 1-3).

Broj i struktura radnika

Od osnivanja poljoprivrednog dobra „Kusadak”, pa sve do 1956. godine nije bilo znatnih promena u strukturi i broju radnika. Prve značajnije promene uočavaju se u toku 1957. godine, kada rukovodstvo dobra preduzima prve ozbiljnije akcije na polju mehanizacije. Nabavljeni su traktor „Ferguson” i vršalica „Zmaj” sa priključnim mašinama, rasprodato je devet zaprežnih konja, a radnici koji su do tada radili na zaprugama otpušteni su. Pored mehanizacije, dodatni uzrok smanjenja broja radnika bili su i potezi koje je preduzeće povuklo u cilju specijalizacije, ukidanjem strugare, kovačke radnje, ali odustajanjem od sejanja kultura koje nisu ekonomski opravdane, poput suncokreta, krompira, šećerne repe itd. (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj 1957. godina: 2-4).

Od 1957. do 1959. godine broj radnika je povećan (slika 1) pre svega zbog povećanja obima proizvodnje. Međutim, struktura je bila znatno izmenjena – povećan je broj zaposlenih na mehanizaciji, ali i službenika u administraciji. Bez obzira na modernizaciju, ova organizacija je i dalje patila od nedostatka kvalifikovanih i visoko kvalifikovanih radnika u proizvodnji (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj 1958. godina: 1). Značajno je, za obrazovanje radnika, što je tokom 1959. godine u Smederevskoj Palanci počela je sa radom Traktorska škola. Iste godine prvi put se dokumentuju i ugovori za stipendiranje učenika o trošku preduzeća, uz obavezu da nakon završetka školovanja u njemu rade najmanje četiri godine (IASP, ZZ „Kusadak”, Ugovori o stipendiranju sa zadrugom 1959. godina). Međutim, nedostatak poljoprivrednih stručnjaka, koji bi trebalo da budu nosioci modernizacije proizvodnje i dalje je bio jedan od ključnih problema poljoprivrednog dobra, tako je ono do 1959. godine posedovalo samo jednog agronoma (IASP, ZZ „Kusadak”, Pismo agronomu Janković Mihailu: 1).

Nakon 1959. godine i pripajanja poljoprivrednog dobra „Kusadak” zemljoradničkoj

Slika 1. Broj radnika po godinama

Figure 1. Number of employees by year

zadrugi opšteg tipa, broj radnika je gotovo dupliran, tako da su već u toku 1961. godine radni kolektiv činila 43 lica. Iako je ova organizacija i dalje u proizvodnji imala nedostatak visokokvalifikovanih radnika, značajno je to što se može uočiti 12 kvalifikovanih radnika (IASP, ZZ „Kusadak”, Izveštaj za 1961. godinu: 1-2). U narednom periodu ni struktura, a ni broj radnika se nisu znatno izmenili – iako je u administraciji rastao broj školovanih kadrova, u proizvodnji i dalje nije bilo visokokvalifikovanih, a broj kvalifikovanih radnika nije se značajno menjao (IASP, ZZ „Kusadak“, Zapisnik o godišnjem pregledu 1963: 1; Zapisnik o godišnjem pregledu 1964:1-2; Zapisnik inspektora rada 1965). Čak i godinama kasnije, ova situacija nije bila popravljena. Štaviše, bilo je perioda kada je preduzeće poslovalo bez i jednog agronoma. Tako su, primera radi, tokom 1965. godine poslove agronoma obavljala trojica poljoprivrednih tehničara (IASP, ZZ „Kusadak”, Investicioni elaborat za nabavku poljoprivredne mehanizacije 1965. godine: 2). Problemi nedostatka poljoprivrednih stručnjaka u najvećoj meri rešeni su ulaskom zadruge, početkom 1968. godine, u Zadrugni kombinat „Jasenica”, koji je posedovao optimalan kadrovski sastav (IASP, ZZ „Kusadak”, Analiza 1969. godine: 1).

Higijensko-tehnički uslovi na radu

Na zapisnike sa redovnih godišnjih pregleda zemljoradničke zadruge „Kusadak” može se prvi put naići tek aprila 1963. godine, s tim što se može pretpostaviti da uslovi koji su tada zatečeni nisu bili bolji ranijih godina. Pri pregledu izvršenom 16-18. aprila 1963. uočen je veliki broj propusta. Zamerke inspektora bile su mnogobrojne i raznovrsne, počevši od onih izrečenih na račun neokrećenih radnih prostorija koje su ocenjene kao prljave i slabo održavane, preko neodržavanih i neobezbeđenih prostorija u dvorištu ekonomije, ali i samog dvorišta. Na osnovu zapisnika inspektora može se saznati i o nemarnosti zadruginih službenika pri vođenju evidencije. Međutim, najveći broj zamerki ticao se neprimenjivanja pravilnika za higijensko-tehničku zaštitu pri radu (IASP, ZZ „Kusadak”, Zapisnik 16-18. aprila 1963. godine: 1-4). U zapisniku pregleda sprovedenog skoro godinu dana kasnije zabeleženi su minimalni pomaci koji su se, pre svega, ticali administracije, zasnivanja i otkazivanja radnog odnosa. Međutim, i ovoga puta su date zamerke na račun higijensko-tehničke zaštite radnika, ali i na održavanje radnih prostorija i pojedinih delova mehanizacije (IASP, ZZ „Kusadak”, Zapisnik 29. aprila 1964. godine: 1-4).

Međutim, već godinu dana kasnije, u vreme kada je privredna reforma bila u punom jeku, više pažnje nego ikada rukovodstvo je posvetilo higijensko-tehničkoj zaštiti na radu, te su ocene veterinarskog inspektora u vezi s pregledom zemljoradničke zadruge u Kusatku uglavnom bile pozitivne. Od strane veterinarske inspekcije SO Smederevska Palanka, 25. marta 1965. godine, ustanovljeno je nekoliko sitnijih propusta koje je učinila zadruga, a ticali su se održavanja instrumenata i čuvanja semena za veštačko osemenjivanje (IASP, ZZ „Kusadak”, Pismo 25. marta 1965. godine: 1). Krajem iste godine inspektor rada izvršio je redovni godišnji pregled. Konstatovano je da su prostorije i dvorište zadruge u odličnom stanju, te da se mnogo napredovalo u primeni zakonskih propisa koji su se ticali higijensko-tehničke zaštite na radu. Naime, zadruga je u toku te godina utrošila velika sredstva radi kupovine sredstava za zaštitu, sanitetskog materijala, ali i obezbeđivanje mašina i električnih instalacija u prostorijama. Nije bilo zamerki na

račun rada administracije zemljoradničke zadruge (IASP. Zapisnik 1965. godine: 1-2). Tako se može zaključiti da je privredna reforma, ozvaničena 1965. godine, pozitivno uticala na uslove poslovanja ove zemljoradničke zadruge, obavezavši zadrugu da uredi zadružni život. To je dovelo do velikih pomaka, pre svega u uređenju prostora, vođenju evidencija i povećanje revnosti kod službenika, ali u najvećoj meri na usavršavanje higijensko-tehničke zaštite na radu.

Diskusija

Rezultati ovog istraživanja se u najvećem broju istraživanih segmenata u znatnoj meri poklapaju sa ranijim istraživanjima. Primera radi, treba bi pomenuti članak Vlada Puljiza (Puljiz 1988) „Seljaštvo u Jugoslaviji”, objavljen u časopisu Sociologija sela, kao i članak Antuna Petaka (Petak 2002) „Jugoslavensko seljaštvo i obrazovanje u eri scijentizacije” objavljen u istom časopisu. Oba autora kao ključne probleme zadrugarstva, ali i seljaštva uopšte, prepoznaju neprosvećenost i nedostatak školovanog kadra. Na osnovu ovoga se može reći da nedostatak školovanih ljudi nije problem isključivo vezan za Kusadak, već je bio nastavak negativnog trenda koji je pratio jugoslovensko selo u celini. Rezultati se u velikoj meri poklapaju i sa onim što su o ovoj temi govorili savremenici i učesnici u društveno-političkom životu Jugoslavije, poput Edvarda Kardelja (Kardelj 1960), koji je bio svestan mnogobrojnih izazova sa kojima se zadrugarstvo suočavalo.

Opšte zemljoradničke zadruge, kako se piše Velimir Vasić u knjizi „Ekonomska politika Jugoslavije”, u periodu od 1953. nastavile da se bave i neposrednom poljoprivrednom proizvodnjom, sve veća sredstva i naponi ulagani su pomoć individualnim proizvođačima. Velike količine reprodukcionog materijala i semena, kao i veliki deo mehanizacionog potencijala bio je usmeren ka njima (Vasić 1967). Međutim, kada se govori o zemljoradničkoj zadruzi „Kusadak” ovakav vid saradnje nije ostvario dobre rezultate. Naime, prinosi na imanjima individualnih proizvođača bili su znatno ispod prinosa koji su ostvarivani u okviru neposredne proizvodnje u zadruzi. Tokom 60-ih godina problem velikih razlika posebno je došao do izražaja, a zadruga

nije bila spremna da odgovori na njega, najverovatnije iz finansijskih razloga. Jedina u dokumentima zabeležena mera jeste primena o minimalnoj primeni agrotehničkih sredstava na zemlji privatnog vlasništva.

Sa razlogom se može pretpostaviti da se nedovoljna posvećenost i ulaganje u higijensko-tehničku zaštitu na radu negativno odrazila na poslovanje poljoprivrednog dobra i zemljoradničke zadruge. Počevši od nemarnog odnosa prema mehanizaciji koji je dovodio do ranijeg propadanja i češćeg kvarenja mašina. Neuređenost radnog postora takođe je negativno uticala na mašine, ali i na sirovine i reprodukcioni materijal skladišten u njima. No, ukupno loši uslovi smanjivali su produktivnost destimulišući radnike.

Završna razmatranja

U radu je analizirano nekoliko aspekata rada dobra i zadruge, koji su se učinili relevantima kako bi se na najbolji način moglo rekonstruisati njihovo poslovanje u uslovima jugoslovenske socijalističke privrede. Način i uspešnost rada poljoprivrednog dobra i zemljoradničke zadruge u selu Kusadak određivali su mnogobrojni faktori, od društveno-političkih promena, pre svega uzrokovanih napuštanjem administrativnog socijalizma 60-ih godina, preko velikog broja uticaja koji su se ticali lokalne sredine (geografski položaj, udaljenost trgovinskih centara, blizina željeznice itd), ali i seoske sredine u načelu.

Na pojedine segmente, kao što je produktivnost biljne proizvodnje, veliki uticaj imali su faktori poput klimatskih uslova, reljefa, plodnosti zemljišta i sl. Međutim, ovi faktori nisu bili predmet detaljnije analize. Uspešnost biljne proizvodne grane određivala je i nemogućnost da se obezbedi dovoljan mehanizacioni potencijal, kao i da se ostvari zadovoljavajuća produktivnost primenom savremenijih agrotehničkih sredstava. Ovome bi trebalo dodati konzervativnost i neprosvećenost zemljoradnika koji su otvoreno izražavali nepoverljivost prema novim merama u ratarstvu.

Situacija se nije mnogo razlikovala kada je stočna proizvodnja u pitanju, s tim što su se svi neuspesi u biljnoj proizvodnji najdirektnije odražavali na povećanje troškova proizvodnje u

stočarstvu, koji su gotovo uvek bili veći od planiranih. Pored toga, ne treba smetnuti s uma činjenicu da je u prvih nekoliko godina postojanja poljoprivrednog dobra stočarstvo kao proizvodna grana bilo, iz nepoznatih razloga, potpuno zanemareno.

Poslovanje najpre poljoprivrednog dobra, a kasnije i zemljoradničke zadruge u Kusatku sve do pripajanja Zadružnom kombinatu „Jasenica“ pratio je polovičan uspeh u obe primarne grane proizvodnje (stočarska i biljna). Preduzeće se delimično pokazalo spremnim da odgovori na zadatke koje je pred njega postavila privredna reforma.

Nakon velikih društvenih, politički i privrednih promena 1960-ih godina XX veka, ne može se uočiti značajna promena uspeha u stočarskoj i biljnoj proizvodnji, ali je povećano interesovanje za rešavanje problema koji su se ticali organizacije rada, procesa proizvodnje i povećanja produktivnosti. Pogotovu u periodu od 1959. godine započelo se sa revnosnijim vođenjem evidencija, što je otvaralo mogućnost uvođenja boljeg sistema nagrađivanja, a i donošenjem velikog broja pravilnika o unutrašnjem uređenju zadruge, koji bi u budućnosti svakako pozitivno uticao na produktivnost.

Na osnovu zapisnika veterinarske i inspekcije rada, može se reći da su interna pravila uspostavljena na osnovu mera donetih u okviru privredne reforme pozitivno uticala na uslove poslovanja u zajednici. Više pažnje posvećeno je higijensko-tehničkoj zaštiti na radu, poboljšanju radnih uslova, koji su se, pre svega, odnosili na uređivanje ranije neodržanih prostorija zadržnog doma, dvorišta, mlina i mašinskog parka, prepravljavanje urađenih električnih instalacija, poštovanje zaštitnih mera, obezbeđivanje zaštite i sanitetskog materijala.

Problemi, koji su sve vreme pratili poslovanje poljoprivrednog dobra i zemljoradničke zadruge, kao što je nedostatak kvalifikovanog kadra, koji bi trebalo da bude nosilac razvoja, nisu prevaziđeni sve do završetka perioda kojim se ovo istraživanje bavi, tj. ulaska zadruge u Zadružni kombinat „Jasenica“, sa još nekoliko zadruga iz okolnih sela.

Iako se dobijeni rezultati u velikoj meri poklapaju sa početnim pretpostavkama i literaturom, ovaj rad nije istražio temu u potpunosti, zane-

marivši, što svesno, što ograničenošću forme i izvora, pojedine aspekte poslovanja zadruge, koje bi, možda, na potpuniji način rasvetlile poslovanje poljoprivrednog dobra i opšte zemljoradničke zadruge „Kusadak“. Ovaj bi rad mogao da posluži kao osnova za novo, potpunije istraživanje, koje bi se u većoj meri bavilo finansijskim poslovanjem preduzeća, ali i pitanjima unutrašnje organizacije zadruge i sprovođenja saveznih i republičkih odluka.

Zahvalnost. Želeo bih da se zahvalim svim zaposlenima u Istorijском arhivu „Veroslava Veljašević“ u Smederevskoj Palanci, na pristupu istorijskoj građi, usmeravanju pri radu sa građom i pružanju sve neophodne profesionalne pomoći.

Izvori

IASP. Istorijски arhiv Smederevska Palanka. Fond Zemljoradnička zadruga „Kusadak“:

Rešenje o saglasnosti na završni račun preduzeća za 1954. godinu

Izveštaj o poslovanju poljoprivrednog dobra u 1957. godini

Izveštaj o poslovanju poljoprivrednog dobra „Kusadak“ u 1958. godini

Izveštaj o poslovanju poljoprivrednog dobra „Kusadak“ u 1959. godini

Pismo upravnika Zavodu za socijalno osiguranje 11. avgusta 1959. godine

Izveštaj Narodnom odboru 2. jul 1959. godine

Molba za potvrdu 24. oktobar 1959.

Molba za potvrdu 3. oktobar 1959. godine

Obaveštenje Zavodu za socijalno osiguranje 11. avgust 1959. godine

Izveštaj o završnom računu za 1960. godinu

Pismo agronomu Janković Mihailu

Izveštaj sa analizom finansijskog rezultata za 1960. godinu

Izveštaj Upravnog odbora za 1961. godinu

Pravilnik o raspodeli čistog prihoda zemljoradničke zadruge u Kusatku 1961. godina

Izvod iz zapisnika sa sednice Zadružnog saveta održane 1. novembra 1962. godine

Izvod iz zapisnika sa sednice Zadružnog saveta održane 3. septembra 1963. godine

Izvod iz zapisnika sa sednice Zadružnog saveta održane 16. juna 1962. godine

Pismo direktora Veterinarskoj stanici (u likvidaciji) 6. avgusta 1964. godine

Izvod iz zapisnika sa sednice Zadružnog saveta održane 10. februara 1965. godine

Odluka o usvajanju završnog računa za 1964. godinu

Investicioni elaborat za nabavku poljoprivredne mehanizacije 1965. godine

Izveštaj o poslovanju u prvom obračunskom periodu za 1965. godinu

Analiza proizvodno- finansijskog rezultata Zadružnog kombinata „Jasenica” za drugi obračunski period 1969. godine

Zapisnik o redovnom godišnjem pregledu Zemljoradničke zadruge Kusadak 16. i 18. aprila 1963. godine

Zapisnik o redovnom godišnjem pregledu Zemljoradničke zadruge Kusadak od strane inspektora rada na dan 29. aprila 1964. godine

Presuda Opštinskog suda u Smederevskoj Palanci K-136/64

Obaveštenje Odeljenja za privredu br. 6813/1, 1964. godine

Rešenje Odeljenja za privredu Narodnog odbora opštine Smederevska Palanka na osnovu Zakona o opštem upravnom postupku

Zapisnik o redovnom godišnjem pregledu Zemljoradničke zadruge Kusadak od strane inspektora rada na dan 29. aprila 1964. godine

Pismo direktora Veterinarskoj stanici u Kusatku 25. marta 1965. godine

Zapisnik o redovnom pregledu higijensko-tehničke zaštite Zemljoradničke zadruge Kusadak od strane inspektora rada na dan 18. novembra 1965. godine

Akcioni program 1965. godina

Literatura

Bošković B., Dašić D. 1977. *Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950- 1976: dokumenti razvoja*. Beograd: Privredni pregled

Cifrić I. 1971. Naše seljaštvo i njegov položaj u socijalizmu dana. *Praksis – Jugoslovensko izdanje*, 3- 4: 563.

Kardelj E. 1960. *Problemi naše socijalističke izgradnje*. Beograd: Kultura

Marković P., Radić M., Simić J., Randelović V., Betjulahi Z. 1973. *Aktuelna pitanja ekonomskog položaja i daljeg razvoja Jugoslovenske poljoprivrede*. Beograd: NIP Ekspres-press

Milić M. 1987. *Kusadak*. Smederevska Palanka: Centar za kulturu „Donja Jasenica”

Petak A. 2002. Jugoslovensko seljaštvo i obrazovanje u eri scijentizacije. *Sociologija sela*, **40** (3-4): 459.

Puljiz V. 1988. Seljaštvo u Jugoslaviji. *Sociologija sela*, **40** (99-100): 5.

Šefer B. 1969. *Ekonomski razvoj Jugoslavije i privredna reforma*. Beograd: Stručna štampa

Vasić V. 1967. *Ekonomska politika Jugoslavije*. Beograd: Savremena administracija

Veljašević V. 1980. *Vodič istorijskog arhiva Smederevska Palanka*. Smederevska Palanka: Istorijski arhiv Smederevska Palanka

Aleksandar Momčilović

The Functioning of the Agricultural Estate and the Agricultural Collective in Kusadak from 1954 until 1969

The paper deals with the analysis of work of the agricultural goods in Kusadak from 1954 until its union with the agricultural collective in 1959. The paper also takes interest in the work of the collective from 1959 to 1968 and its joining with the Collective combine “Jasenica” in order to research the position of one agricultural organization under the conditions of socialist economy. It was found that the inner circumstances had a dual influence on the organization’s work, and that the organization mostly managed to answer the given tasks, but also not to effectively solve some of the problems that followed it since its foundation.

It has been said that the economic reform in 1965 did not have any negative impact on the work of the general agricultural collective “Kusadak”, and that the collective managed to respond to the given tasks fully prepared. The reform had a distinct positive impact on some of the segments, such as work conditions, but still did not manage to solve the issues that followed the collective since its very foundation, such as lack of qualified staff – as a growth carrier.

Although, problems, like lack of qualified experts in leadership, had been bothering the management of the agricultural good and collective from the beginning until their entering the combine “Jasenica”, with a few more collectives from nearby villages.

Although the obtained results mostly match the initial hypothesis, this paper has not researched the topic in full. Due to source limits, we are fully aware some of the collective aspects have been disregarded, which could have perhaps explored the influence of the economic and political changes on the work of the agricultural good and general agricultural collective “Kusadak” in a much better way.